

FRANE PETRIĆ KNJIŽEVNIK

SANJA ROIĆ

*(Filozofski fakultet,
Zagreb)*UDK 130.2:7:1
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 22. XII. 1997.

1. U talijanskoj književnoj kritici nerijetko su opusi filozofa bili polazište za analize i studije njihovog književnog stila. Spomenut ćemo studije o stilu Tommasa Campanelle, Galileja, Vika, Crocea.

Opus Frane Petrića, renesansnog filozofa rođenog na Cresu, predmet je najčešće filozofskih studija. Njegovi poetikološki spisi teorijskog su karaktera, polemike u vezi s talijanskom književnošću također. Književnost je za Petrića, možemo anticipirati tu tezu, u funkciji spoznaje, promišljanja. Dijelovi opusa kojima Petrić »sudjeluje« u talijanskoj renesansnoj književnosti, dakako, nisu oni primarni. Pa ipak, mišljenja smo da je moguće govoriti o književnom aspektu Petrićeva pisanja, aspektu koji je ostvaren usputno, gotovo protiv vlastite volje.

Dva stoljeća nakon Frane Petrića jedan će drugi samosvojni filozof i mislilac, Napuljac Giambattista Vico izbjeći svaki podatak o vlastitoj privatnoj osobi u svojoj autobiografiji. Istina, ona je brojala stotinjak stranica, za razliku od Petrićevog autobiografskog pisma koje obuhvaća tek četiri-pet. Malo podataka o Petrićevoj osobi naći ćemo u *Dijalozima o retorici*:

»Kad bi neki slikar htio svojim djelom prikazati mene, pa da mi najprije naslika usko i nisko čelo, s kosom koja se spušta da ga pokrije, bez ovih kvrga što je razmiču zalazeći u kosu, i bez ovih nekoliko bora, s obrvama gustim, a ne ovako razmaknutim, i da mi pod njima ne načini modre i duhovite /produhovljene, S.R./ upale oči, nego izbuljene, a među njima nos svijen na jednu stranu, a ne ovakav malo orlovski i širok u nozdrvama, i obraze bradate, a ne ovako gole, i bez ovoga sitnog madeža ispod desne čeljusti, i da mi ne načini ove rijetke pramenove dlaka na bradi, ne ispod i iznad usana, ni ovih dvadesetak dlačica rasutih po jagodicama, a da mi načini usne vrlo debele, a obraze ne ovako mršave i uši odmaknute od glave, i da mi lice oliči svjetlije i bjelje, ili tamnije nego što jest, i da me prikaže starijim od trideset dvije godine, i da

mi načini okruglo lice, i da mi nasadi malenu glavu, a ne okruglu na kratak vrat, ili dug, tanak, ili debeo, i među uska ili vrlo široka ramena...«¹ U devetom dijalogu, ili dijalogu o savršenoj retorici, što ga vodi s Gabriellom Cornarom, renesansni filozof opisuje sebe *per negationem*, izlažući svoju suprotnost. Kondicionalni početak iskaza biva poantiran ovako: »...biste li vjerovali da je načinio meni vjeran lik?« A na to Cornaro odgovara: »Načinio bi posvema suprotan«.²

Savršena retorika, kako vidimo, za Petrića podrazumijeva i napor otkrivanja odnosno spoznavanja ispod pokrova ili privida riječi. Umijeće oponašanja pokazuje se tako kao ono koje je u stanju načiniti sličan lik u svim dijelovima, a izvrstan je oponašatelj onaj koji uspije načiniti sličan lik u svim dijelovima.

2. Iz ranog je razdoblja Petrićeva života i *Sretan grad* (La città felice) uključen u *miscellaneu* pored nekolicine drugih spisa i tiskan u Mlecima 1553. Naći ćemo u njemu opis razdoblja »cvata« muškaraca, ali i žena, odnosno shvaćanja o najplodnijem razdoblju ljudskog života do kojih je Crešanin očigledno došao za vrijeme studija medicine, kojem se bio posvetio po očevoj želji. Petrić veli: »Nadalje, tijelo je snažno kad je u svom prirodnom stanju, najživotnije što može biti, a to je onda kad se muškarac nalazi u stanju svoje muškosti, u dobi svojeg cvata. To je kod muškarca od trideset četvrte do zaključno četrdeset devete godine, a kod žena od osamnaeste do četrdesete.«³ Godina 1551. bila je prijelomna u Petrićevu životu, jer mu umire otac. Tad on napušta započeti studij medicine i posvećuje se filozofiji, a koliko je taj izbor bio i moralna kušnja, pokazali smo na drugom mjestu analizirajući komentar, odnosno čitanje Petrarkina soneta *La gola e 'l sonno*.⁴ Prateći kronologiju Petrićeva života, prema autobiografiji ocrtanoj u pismu Valoriju, možemo ustvrditi da je filozof razdoblje vlastitog »cvata« proveo na Cipru i u Španjolskoj, a na izmaku tog vremena zaustavlja se u Rimu.

Dijalozi o retorici nastali su 1558. godine, i Petrićevi se pojmovi o retorici tokom kasnijeg života nisu mijenjali. Stoga bismo mogli poći sa stanovišta da

¹ Usp. Frane Petrić, *Deset dijaloga o retorici*, prev. s talijanskog Mate Maras, Čakavski sabor, Pula–Rijeka, 1983, str. 259.

² Usp. *ibidem*. I dalje: »PET. A kad bi me naslikao kako stojim, i kad bi mi pridijelio malen stas, a ne uspravan, ne vitak, nego na krivim i tankim nogama, s kratkim rukama i kusastim šakama, da li bi ga dobro oblikovao? COR. Ni na koji način. PET. A zašto? COR. Jer ne bi bio sličan. PET. Ali, kad bi tko sve dijelove mogla stasa izvrsno i slično naslikao, i dijelove lica također, a samo obraze načinio nadute ili dlakave, bi li to bilo oponašanje? COR. Zacijelo ne bi. PET. Možda zbog istog razloga kao kad me nije prikazao posve sličnim? COR. Zbog istog.«

³ Prev. prema prvom izdanju. Usp. i prijevod Vladimira Premeca, *Sretan grad*, Politička misao, Zagreb, 1975.

⁴ Najpotpuna je verzija teksta ona na engleskom jeziku, tiskana u *Synthesis philosophica*, vol. 11. fasc. 2, Zagreb, 1996, str. 399–407.

je životopis što ga on pri koncu zrelog doba izlaže prijatelju Bacciju Valoriju utemeljen na istim načelima koja su već bila izložena u Devetom dijalogu. Prema tome, i to često spominjano Petrićevo autobiografsko pismo, ta svojevrsna kratka autobiografija, sadržavalo bi i elemente koje valja spoznati, otkriti, iznijeti na svjetlo dana, a koji se u sadržajnom smislu nalaze ispod plana izraza.

Razlog zbog kojeg Petrić iznosi svoj životopis u vidu pisma najvjerojatnije je praktične naravi: Valoriju je zbog nekih razloga (članstva u akademiji i slično) u tom času on bio potreban te Petrić odgovara na molbu, gotovo obavljajući zadatak. Naime, osim pozdravnih formula na početku i na kraju pisma drugih referenci na primatelja nema u tekstu.

Zato nam se Petrićevo pismo Valoriju očituje gotovo kao shema, kao nacrt za autobiografiju sažetu i uokvirenu u epistolarnoj formi.

3. Da je doista riječ o životopisu, konstatirao je još u prošlom stoljeću Angelo Solerti kada je spis tiskao u časopisu »Archivio Storico per Trieste, l'Istria e il Trentino«.⁵ Za današnju je teoriju književnih vrsta nedvojbeno da im pripada i autobiografija. Jean Starobinski,⁶ međutim, smatra da se u slučaju autobiografije ne može govoriti o vrsti, budući da bi izjednačavanje protagonista i pripovjedača pretpostavljalo i postojanje pripovijedanja, a ne opisivanja. No, može li se s točnošću ustvrditi u kojoj je mjeri u autobiografskom zapisu riječ o pripovijedanju, a u kojoj o opisivanju? Tko može jamčiti distanciranost, objektivnost, puko prenošenje – opis činjenica, kad su te činjenice »krv i meso« pripovjedača-protagonista? Zato se radije priklanjamo novijim teoretičarima u oblasti autobiografije: u većini životopisa ipak je riječ o pripovijedanju. Pritom ne mislimo da se u autobiografskim tekstovima nužno pripovijeda iskrivljeno, lažno i u otklonu od istine: u perspektivi prošlosti događaji su podložni osobnoj interpretaciji, osobnoj hijerarhizaciji, fikcionalizaciji itd. Stoga će za Philippea Lejeunea, s druge strane, izjednačavanje pripovjedača i protagonista biti pretpostavka za retrospektivno pripovijedanje u prozi čiji je subjekt »ja«.

Za Petrića kao autora kao i za njegov tekst, međutim, relevantna je ideja o autobiografiji kao filozofskoj ideji, a ona pripada Wilhelmu Diltheyu. U svom djelu *Die Aufbau der geschichtlichen Welt in der Geisteswissenschaften* iz 1910. Dilthey primjenjuje neke glavne ideje vlastite filozofije na ideju i pojam autobiografije, koristeći pritom pojam *Selbstbiographie*, što ga je već koristio

⁵ Godište III, 1884. Kritičko izdanje u: Francesco Patrizi da Cherso, *Lettere ed opuscoli inediti*, ur. Danilo Aguzzi Barbagli, Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento, Firenze, 1975, pismo XXIV, str. 45–51.

⁶ Za teorijsku literaturu o autobiografiji općenito usp. zbornik *Die Autobiographie*, ur. Günter Niggel, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, Darmstadt, 1989.

Herder. Prema njegovu mišljenju autobiografija, odnosno vlastita biografija, *Selbstbiographie* najviši je i najinstruktivniji oblik u kojem se shvaćanje života suočava s nama samima. Tako *Selbstbesinnung*, samopromišljanje, promišljanje sebe, promišljanje svog ja biva jedini oblik mišljenja koji omogućuje povijesni uvid. Međutim i samopromišljanje je podložno mijenama: ono biva različito na različitim stupnjevima života (Petrićeva razdoblja), a razlikuje se i od individuuma do individuuma. Kasnije će Diltheyev učenik i suradnik Georg Misch posvetiti svoj intelektualni život pisanju četvorotomne *Geschichte der Autobiographie*, s namjerom da predoči autobiografije znamenitih osoba u povijesnoj perspektivi. Za Mischa je povijest autobiografije povijest ljudske samosvijesti, svijesti o sebi, svijesti o svom ja odnosno *Selbstbewußtsein*. Na tim temeljima počiva i suvremeno razmatranje pojma intelektualne autobiografije.

4. Gotovo tri desetljeća nakon stavova izloženih u svojoj *Retorici* Petrić, dakle, piše prijatelju i navodi da tek sad, a to upućuje na zakašnjenje, izvršava obećanje da će mu izložiti pojedinosti o svom životu. Postojao je raniji dogovor, a svrha je mogla biti, kako smo spomenuli, i praktične naravi. Na koncu pisma, zatvarajući okvir, Petrić naglašava da je izložio mnoge »nevolje«, a brojne ispustio, pa neka prijatelj odluči čime će se poslužiti. Život je, prema tome, niz nevolja, a o prikazivaču ovisi koliko će njih predočiti javnosti.

Koji su bili modeli na koje se Petrić oslanjao? Svakako, *Confessiones* svetog Augustina, Danteova *Vita nova*, cjelokupni Petrarca. Preko Petrarke su u novo, aktualno svjetlo dospjele Ciceronove *Epistulae ad Atticum* kao i novo promišljanje svetog Augustina. Egzemplarno je za autobiografsku vrstu bilo Petrarkino *Pismo potomstvu* (Epistula ad posteros). Životopis Benvenuta Cellinija, *Vita*, premda već izdiktirana i zapisana u Firenzi, čekat će još gotovo dva stoljeća na tiskanje. Isto tako, kasnije će biti tiskana knjiga Girolama Cardana (1501–1576) *De vita propria liber (Opera omnia)*, Lyon, 1663). Jednako tako, životopisi znamenitih ličnosti iz pera drugih autora bili su česti u Petrićevo vrijeme, i on ih je zasigurno poznao, kao na primjer, Vasarijeve *Vite*, životopisi znamenitih autora.

5. U Petrićevu opusu, pored – nedvojbeno – najvažnije filozofske produkcije kojoj pribrajamo i teorijsko-poetološku, zapažamo sljedeće književne vrste: pjesništvo – ep *l'Eridano* posvećen dinastiji Este u Ferrari iz 1557. godine, kao i lirsku poeziju, sonet na talijanskom jeziku, kojim zaključuje dijalog *De amorosa philosophia*, te dva soneta u čast Irene di Spilimbergo, Tizianove učenice; zatim kritiku pjesništva odnosno čitanje Petrarkina soneta, ili bilješke uz pjesničke radove Luke Contilea, pamflet u pohvalu Ariostu kao odgovor Torquatu Tassu i Jacopu Mazzoniju. Novija istraživanja pokazuju da je Petrić bio vjerojatno i prevoditelj anonimne zbirke bajki prevedenih s

grčkog, *Del governo de' regni*⁷ (tradicija prijevoda kraćih narativnih proza postojala je u talijanskoj književnosti, još od 13. stoljeća). Značajno mjesto zauzima sažeta autobiografija, a valja joj pribrojiti i prepisku, iz koje je objavljen tek dio.

Petrićev stil je u pismu Valoriju, pa i u pismima općenito, suh i formalan, pa i na onim mjestima gdje bi tema dopuštala uljepšavanja ili proširenja. Petrić kao da piše o drugom – nikakvih emotivnih odjeka pri spomenu svog zavičajnog Cresa i okoline, šesnaestostoljetnih Mletaka koji su se dječaku zacijelo učinili čudesnim, Cipra na egzotičnom jugoistoku, vezanog sponama za Mletke i Mlečane, ili Španjolske koju je doživio u zrelo doba. Kao da je sebi postavio u zadatak *jedino i isključivo* opisati činjenice, faktografiju.

Tako zasad jedini tekst koji naizgled može sadržavati neke izravnije stavove Petrića čovjeka ostaje dijalog *Defino ovvero del bacio*. Za sugovornika Delfina misli se da je jedan od ondašnjih mletačkih Dolfina, Angelo (u Petrićevo doba bilo ih je više). Inače i izreka *ad usum delphini* prevodi se na talijanski kao »*all'uso del delfino*«, pa je Petrićev Delfino možda i puki učenik, netko kome je nužna poduka, pedagoška egzemplifikacija.

Delfino, znajući da je Frane nekoć bio zaljubljen i da sigurno zna što je cjelov, dolazi k njemu po objašnjenje. Frane veli da je samo ljubavni cjelov »začinjen« slatkoćom, dražešću, jer je ljubav ta koja je unosi: »Molite, molite ljubav da vam pokaže i otkrije sve tajne svoje slatkoće, jer bez njene milošte nećete se usuditi da pogledate u duboki ponor njenih slasti«. Petrić do tančina razrađuje fizičku (sve do ugriza, »il bacio della morditura«)⁸ i osjećajnu, emotivnu stranu poljupca. Shvativši na kraju bit cjelova, Delfino zahvaljuje »najmoćnijoj Ljubavi Bogu« što se udostojala da mu objasni svoje čudesne tajne. Dijalog završava sonetom *Vidi Amor che nel bel candido seno* koji je dijelom reminiscencija na Petrarkin CCCXXXV iz *Kanconijera Vidi fra mille donne una già tale* (Med tisuć gospa jednom vidjeh diku).⁹

Još su zanimljiviji dijalozi koji tvore *L'Amorosa filosofia*¹⁰, spis u kojem se izuzetno za Petrićevu prozu, pojavljuje jedna žena. Bila je to Tarquinia Molza, kojoj je inače upućeno i nekoliko pisama. U prvom je dijalogu, uz nekolicinu značajnih intelektualaca njegova vremena Tarquinia Molza tek prisutna, ali

⁷ Usp. Paul Oskar Kristeller, *Eight Philosophers of the Italian Renaissance*, Stanford University Press, Stanford, California, 1964, str. 175.

⁸ Usp. Francesco Patrizi, nav. djelo u bilj. 5, str. 162.

⁹ Usp. *Ibidem*, str. 164, te u časopisu »Dubrovnik«, br. 1–3, Dubrovnik, 1997, str. 34–35, uz prijevod *Amora vidjeh gdje na bijelosnježne* Tonka Maroevića. Za analogiju s Petrarkom usp. Francesco Petrarca, *Kanconijer*, ur. Frano Čalc, Nakladni zavod Matice Hrvatske i HFD Liber, Zagreb – Dubrovnik, 1974, str. 852–3. Sonet je prevao Mate Maras.

¹⁰ Prir. J. Ch. Nelson, Firenze, 1963.

ne govori dok se iznose pohvale njoj u čast. Slijede zatim izlaganja o muzama koje se sve uspoređuju s Tarquinijom. U drugom dijalogu naslovljenom »Dello amore e delle speni sue« (O ljubavi i njezinim nadanjima) dolazi do podulje razmjene misli između Molze i Petrića, da bi ga gospođa na koncu primorala na povlačenje u njegovom platoničkom razmatranju i proglasila ga najkonfuznijim čovjekom na svijetu. Gotovo cijeli dijalog zaprema njihova diskusija, kao i sljedeći, a u četvrtom je Petrić naziva »svojom Diotimom«. Molzi u dijalozima pripada najvažnija uloga, ona je pokretač Petrićeva razmišljanja, promišljanja, traženja rješenja. Ona nije povod i nijemi pokretač filozofove, književnikove, pjesnikove osjetljivosti i dara, poput Laure, ona ponajprije misli, umuje, govori i djeluje.

Tko je bila Tarquinia Molza? Tassova i Petrićeva suvremenica, trinaest godina mlada od potonjeg. Godine 1581. filozof joj posvećuje svoj teorijski spis *Discussiones peripateticarum tomus tertius. Aristotelis et veterum philosopharum discordiam continens*, tiskan u Baselu, stihovima naslovljenim *Ad Tarquiniam Molziam, diam mulierem*.¹¹ No, Tarquinia Molza bila je i Tassova sugovornica u ljetnim mjesecima 1581, kad tužni pjesnik biva pušten iz ferarske tamnice. Tarquinia je navodno, u razgovoru, potaknula Tassa na razmišljanje o novoj definiciji ljubavi, poslije Dantea, Petrarke, Bemba i drugih, a Tasso joj je odgovorio da bi ta nova definicija mogla biti – mirovanje, mir, tišina. Rasprava o kojoj je riječ ušla je u Tassova djela pod naslovom *La Molza*. Tarquinia je na ferarski dvor dospjela iz Modene, gdje je rođena 1542. Otac Camillo dao joj je neuobičajeno obrazovanje za ono vrijeme: učila je latinski, grčki i hebrejski. Pisala je pjesme na talijanskom i latinskom, pjevala, svirala lutnju. Znala je raspravljati i o logici i o medicini. Proučavala je Platona, pa čak i prevela »jedan i pol dijalog«, a bavila se i astronomijom. Udala se za bogatog modenskog plemića Paola Porrina, a nakon njegove smrti naslijedila je golemo bogatstvo. Odoljevši proscima, čak dvadest dvojici, Tarquinia je odlučila živjeti sama kao »loza u polju« i poželjela dospjeti na ferrarski dvor. Ne samo da je na dvoru bila prihvaćena i slavljena, nego je čak i postala pokroviteljicom konjičkog trofeja što ga je organizirao vojvoda Alfonso d'Este. Tasso tako u jednom sonetu spominje Molzinu »lijepu ruku« (»bella mano«) iz koje će pobjednik natjecanja dobiti nagradu. Najveću počast doživjela je kad ju je Senat grada Rima zbog njezinih zasluga proglasio rimskom građankom. U Ferrari su je nazivali »jedinom« (l'unica), no kad su joj prošle mladost i zrelost, Tarquinia Molza se povukla u rodnu Modenu,¹² gdje je umrla 1617.

¹¹ Usp. original i hrv. prijevod Ivice Martinovića u *Dubrovnik*, 1–3, 1997, str. 36–7.

¹² Većinu podataka o Tarquiniji Molzi donosim na temelju portreta *Una gemma della corte estense* (Perla na dvoru Estensijevih), u: Raffaello Barbicra, *Italiane gloriose* (Slavne Talijanke), Vallardi, Milano, 1923, str 261–268.

Kad je Petrić došao u Ferraru, na poziv tajnika vojvode Alfonsa II, Tarquiniji je bilo 35 godina, no njezina inteligencija djeluje na novoprispjelog filozofa: od svih dama on najveću pažnju posvećuje njoj uzimajući je za sebi nadređenu sugovornicu u dijalozima. No, svi tekstovi odnosno svjedočanstva upućuju na intelektualnu, duhovnu vezu, a jednako tako su intonirana i Petrićeva pisma Molzi.

6. Talijanski jezik Petrićeva stila također je u funkciji spoznavanja, promicanja mišljenja. Lišen ornatusa i latinizama, ali i toskanske elegancije, unatoč štovanju Dantea i Petrarke, može se prisposodobiti srednjem stilu renesansne proze. Unatoč zgusnutosti, iskazom ne dominira latinska sintaksa, što je bio slučaj i u nekih kasnijih filozofa. Spoznajni i misaoni ciljevi u prvom su planu iskaza. Daleko od toga da je Petrićev stil lak: dapače, složen je i težak, ali je za onoga koji pristupi njegovu razlaganju i analizi dobitak tim veći.

Uostalom, Petrić je smatrao da život čine nevolje. Pisati o njima književnim stilom značilo je stoga – u filozofovoj racionalnoj i gotovo matematičkoj maniri – prešutjeti neke od njih.

FRANE PETRIĆ KNJIŽEVNIK

Sažetak

Književni stil kojim su talijanski filozofi pisali svoja djela nerijetko je bio predmet kritičkih i književnoznanstvenih analiza. Primjeri koje bismo mogli navesti su opus Galilea Galileja, Giambattiste Vika i Benedetta Crocea.

Među djelima Frane Petrića na talijanskom jeziku koja se nadaju književnoj analizi ističemo ponajprije autobiografiju u obliku pisma (pismo Bacciu Valoriju iz 1587. godine), ali i nekolicinu ogleđa na književne teme i primjere iz filozofskog opusa.

Cilj je ovog rada da razmotri te Petrićeve spise i da ih analizira, s nakanom da izdvoji elemente književnog stila tog značajnog filozofa iz XVI stoljeća.

FRANCESCO PATRIZI DA CHERSO SCRITTORE

Riassunto

Lo stile propriamente letterario dei filosofi italiani non di rado è stato oggetto di ricerche critiche. Fra gli esempi precedenti che si potrebbero menzionare, troviamo l'opus di Galileo Galilei, di Giambattista Vico e di Benedetto Croce.

Fra le opere di Francesco Patrizi da Cherso scritte in lingua italiana che si prestano all'analisi letteraria rimarchiamo innanzitutto l'autobiografia in forma di lettera (lettera a Baccio Valori), ma anche alcuni saggi su temi letterari e degli esempi dall'opus propriamente filosofico.

Lo scopo del lavoro è di prendere in considerazione tali scritti di Francesco Patrizi da Cherso e di analizzarli, nella speranza di poter dare un contributo sui lineamenti di stile di questo importante filosofo cinquecentesco.